

II. József török háborúja.

(1788—1790.)

(Második közlemény.)

V.

Az 1788-i hadjárat évi.

1. A főserég és a temes-bánsági hadtest.

A) Határmenti csatározások.

II. József császár Bécsből 1788 március 24-én ért a futaki főhadiszállásra. Rendeletére a főserég nemsokára elhagyta Pétervárad környékét és Zimonyig nyomult. Az osztrák derékhad hadműveleti feladata — amint egyik előző fejezetünkben megemlítettük — Szabács és Belgrád várainak elfoglalása után a török főerő megtámadása volt. A végrehajtás terve azonban csak papíron szerepelt. Alighogy a császári csapatok a Száva torkolatának közelébe értek, a nagyvonalú hadműveleti célok megkoptak és a bekövetkezett hosszú tétlenség ideje alatt teljesen köddé váltak. A Zimony körüli táborban heteken, sőt hónapokon keresztül semmi jel sem mutatott a kitűzött feladatok komolyabb megvalósítására. Az osztrák hadvezetőség kezeit valami megmagyarázhatatlan bizonytalanság félelemérzete kötötte gúzsba. Ahelyett, hogy nyomban a terv végrehajtásához látott volna, habozott s az ellenség szándéka felőli hírekre várakozva, húzta-halasztotta a döntést. A császárt magát is lehangoló előérzet ejtette hatalmába. Mégpedig úgy látszik, hogy először benne hatalmasodott el a kishitűség és onnan áradt szét környezetének tagjaira. Csapatainak jórésze még téli szállásában pihent, amikor bécsi udvarában tudomást szerezve a belgrádi vállalkozás sikertelenségéről, önkéntelenül felkiáltott: „Nem vagyok szerencsés ember!”¹¹³ Ez a lelkiesség, amely az osztrák hadvezetőségben hullámszerűen terjedt tova, nem szülhetett merész, elhatározó tetteket és előre meghatározta az egész hadjárat évi sorsát. Az önbizalom hiánya mindjobban előtérbe tolta a védelemnek azt a rejtett

¹¹³ *Benedikt*: Kaiser Joseph II. Wien, 1956. 354. l.

gondolatát, amely már a hadsereg csoportosításában is megnyilatkozott. Amíg azonban az egyes seregtestek eddig megtartották állagukat, felvonulásuk után sorjában szakadoztak darabokra. Minden határmenti fontosabb pontot, erődházat kisebb osztagok, különítmények szállták meg. Az erők szétaprózódása idővel olyan arányokra nőtt, hogy nagyobbarányú támadást a déli hadszíntéren eleve lehetetlenné tett.

A hadüzenet után, 1788 kora tavaszán az Alduna mentén nyomban megkezdődtek az ellenségeskedések. A kisebb, helyi jellegű, szárazföldön vagy vízen lezajlott összecsapások közül csak a lényegesebbeket és azokat említjük meg, amelyekben magyar csapatok tevékenyen résztvettek.

Ha nem is öltötte a nagyobbszabású csatározás jellegét, mégis idekívánkozik az az eset, amely Alvinczy József tábornokkal történt 1788 március 4-én. A tábornok, aki a magyar gránátos dandár parancsnoka volt, több ízben levezett a Dunán, hogy szemügyre vegye a folyó jobbparti helyzetét. Egy ilyen alkalommal éppen visszatérőben volt, amikor egy kisebbfajta ellenséges hajóval találkozott, amelyben 15 török ült. A turbánosok 40 lépésnyi távolságról tüzelni kezdtek. Golyójuk Alvinczy csónakának kormányosát és a tábornok mellett lévő tisztet találta. Nem sokkal rá egészen közelbe értek és a könnyű lélekvesztőbe megkapaszkodva, karddal támadtak a benne ülőkre. Ezekben a válságos pillanatokban Alvinczy puskája kettőt leterített közülük, a kíséretében tartózkodó hadnagy pedig jól célzott pisztolylövéssel még egy törököt küldött a másvilágra. A janicsárok kissé megriadva, habozni kezdek és az így keletkezett pár percnvi szünet elég volt ahhoz, hogy a megrémült osztrák evezősök magukhoz térve, pár erős karcsapással továbbbevezzenek.¹¹⁴

A hadvezetőség a Zimonytól délnyugatra eső Beszanija helység közelében — egyrészt a törökök, másrészt a folyó kiöntése elleni védekezés céljából — közvetlen a Száva mentén cölöpkerítéssel és spanyol tövisekkel megerősített gátat emeltetett, amely mögé védőrséget helyezett. Egy hozzávetőleg 1000 főnyi török csoport, március 7-én kora reggel, az úgynevezett Cigánysziget északi csücske közelében, csónakokról partraszállt, s megtámadta a gát védelmére rendelt Gyulay Sámuel- és Esterházy Miklós-gyalogezred katonáit. Az elsők között Simonyi, a Gyulay-ezred főhadnagya lett figyelmes az esetre. Idejében történt intézkedésére a törökök megfelelő fogadtatásban részesültek. Abban a pillanatban, amikor első támadó hullámuk partra tette lábát, összponto-

¹¹⁴ *Iványi*: Bárá Alvinczy József tábornagy levelei gróf Teleky Józsefhez. (*Hadtörténelmi Közlemények* 1922/23. évf. 481. 1.)

sított puskatűz, majd roham vágódott felé.¹¹⁵ A még csónakokon lévő törökök ezt látva, a folyón feljebb veztek és egy másik alkalmasabb ponton kötöttek ki. Ezt az erősebb részt az Esterházy-gyalogezred egyik százada támadta meg a folyó partjának mocsaras árterületén. A túlerőben lévő ellenség azonban az előnyomuló magyar katonákat csakhamar minden oldalról körülfogta. Heves közelharc keletkezett, amelynek során a törökök éhes farkasokhoz hasonlóan ragadtak ki egyeseket a zárt alakzatból, akiknek tüstént fejét vették. Az ellenséges túlerő szemlátomást érvényesíteni kezdett. A földön szanaszét heverték a magyar katonák megcsontított holttesteit. A század lépésről-lépésre hátrált egy közeli mély vizesárok felé. Ennek partján halálraszántan megpróbált helytállani, de a törökök tömegei itt is dühösen rajzolták körül. Egyik heves nekirohanásuk behorpasztotta a magyar katonák zárt harcvonalát, minek következtében többen a vízbe estek. Ezekben a válságos percekben tört előre egy félszázad Wurmsér-huszár. Nem törődve a folyómenti árterület akadályával, a törökök közé vágatott és jóformán pillanatok alatt széjjelrebbentette őket. Az Esterházy-század vesztesége súlyos volt: 70 halottat hagyott a küzdelem színhelyén: közöttük a vitézül harcolt Fekete nevű zászlóst. A többi tisztjei, sőt altisztjei is mind elesetek vagy harcképtelenné váltak. A századot a harc végén egy tizedes vezényelte.¹¹⁶ A csatározásban különösen Fekete zászlós és a Gyulay-ezredhez tartozó Simonyi főhadnagy tűnt ki vitézségével, aki egymaga több törököt megölt.¹¹⁷ A magyar katonák hősiességéről Kinsky gróf, lovasági tábornok, a császárhoz intézett jelentésében többek között a következőket írta: „Die Compagnie von Niclas Esterházy und die Husaren haben Wunder der Tapferkeit gethan...“¹¹⁸

A törökök április 22-én, hasonló körülmények között, megismételték vállalkozásukat. Csakhogy ekkor valamivel nagyobb erővel és a belgrádi vár ágyúinak támogatásával támadtak. Egy hozzávetőleg 4000 főnyi csoportjuk ugyancsak a Cigánysziget közelében partraszállva, a bozótos terepen szétszórt alakzatban igyekezett megközelíteni a töltést. Az ott előőrsszerűen elhelyezett ulánusokat és a egyik német gyalogzászlóaljzat visszaűzték és 6 ágyújukat is kézrekerítve, akadály nélkül nyomultak előre. Már-már úgylát-

¹¹⁵ *Rautenstrauch*: Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte. Wien, 1788. I. k. 124—125. l.

¹¹⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: Hauptarmee; Feldakten—1788—3/3. a.

¹¹⁷ *Ebhardt*: Geschichte des k. k. 33. Infanterie-Regiments. 1888. 152. l.

¹¹⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

szott, hogy a védőművet is elfoglalják, amikor a Gyulay Sámuel-gyalozezred két százada szuronyt szegezve rohant rájuk és az ágyúkat is visszaszerezve, elűzte őket.¹¹⁹ A hazai közvélemény szócsöve, a Magyar Kurir is megemlékezett erről a szép haditettéről: „De amidőn a Sántz őrizeten lévő Gyulay Sámuel seregéből is egy Divisio segítségre jöve, a legkeményebb tűzhöz és szuronyhoz nyulának, — a bónadrágba meg-tsökkönt vitézségű Törökök nemcsak elűztették, hanem a fennebb elvett 6 ágyúkat is visszavevének.”¹²⁰ Az események teljességéhez tartozik még annak a megemlézése, hogy a Gyulay-ezred vitéz katonái később a császártól jutalomként 100 aranyat kaptak.¹²¹

A Zimony közelében felvonult főszereg szomszédságában lévő temes-bánsági hadtest területén, a hadüzenet után, a török betörések ellen hasonló védelmi intézkedések történtek. A Duna balpartjának fontosabb pontjait Ó-Orsovától Szemendriáig kisebb-nagyobb erők szállták meg. Közöttük a Veteráni-barlangot is, amely előnyös fekvése következtében különösen alkalmas volt a folyó ellenőrzésére.¹²²

Azok közül a vállalkozások közül, amelyek e terület-részen lezajlott komolyabb harcokat megelőzték, csak egyről emlékezünk meg. A bánsági hadtest parancsnoka, Wartensleben gróf altábornagy a Graeven-huszárezred parancsnokát, Ottó Rudolf ezredest április 17-én azzal a feladattal

¹¹⁹ „... Eine Division von Samuel Giulay unter Anführung des Herr Hauptmann Faletti, eilte dem zerstreuten d'Altonischen Regiment zu hilf, vertrieb mit Pajonetten den vergrungenen Feind, eroberte die Kanonen wieder, und zwang ihn nach dem Sau Spitzwinkel sich zurückzuziehen... (Bécsi Kriegsarchiv: Journal des Generalquartiermeisterstaabs. — Hauptarmee; Feldakten—1788—13—16.)

¹²⁰ *Magyar Kurir*: 1788. évf. I. k. 265. l.

¹²¹ *Seeliger*: Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments No. 52. Budapest, 1900. 56. l.

¹²² *A Veteráni-barlang* (régebben Peskabora- vagy Beskabora-barlang) Orsovától mintegy 16 kilométerre, a folyó balpartján, Dubova község közelében van. A barlang a Cserna és a Néra folyócskák között húzódó, úgynevezett Szretinje-hegységnek szakadékosan, a Duna felé eső sziklás oldalában, valószínűleg természetesen képződött üreg. A monda szerint még Traján császár idejében a rómaiak vájták, hogy segítségével a Dunának itt összeszükülő szakaszát elzárják. Az elhagyatott barlang sokáig rablóknak és vadállatoknak nyujtott menedéket. A folyó partjától mintegy 250 lépésnyi távolságra kiemelkedő, meredek sziklatömbben képződött üreg bejáratát ágyúkkal megrakott sáncszerű mű védte. Magába a barlangba vasajtón lehetett jutni. Belseje 16 öl és 6 láb hosszú, 12 öl széles és 10 öl magas volt. A sötét sziklaüreg, amely csak egy szűk, égrenyíló hasadékon át kapott világosságot, mintegy 600—700 fő elhelyezésére volt alkalmas. A megszállóknak a legkellemetlenebb az volt, hogy a bennerakott tűz füstje megrekedt. Ennek a természetadta erődnek a védelmét 1788-ban — megfelelő erődítési munkálatok végrehajtása után — Stein őrnagy parancsa alatt egy javarészt német nemzetiségű katonákból álló csoport látta el. (Bécsi Kriegsarchiv: 1788—M.—70.)

bizta meg, hogy csapattestének 3 osztályából, továbbá a De Vins magyar gyalogezred 2 századából és oláh határőrökből álló csoportjával a Kis Havasalföld Csernest helységéig nyomuljon és űzze el az ottlévő törököket. Ottó ezredes feladatát megnehezítette az a körülmény, hogy igen nehezen járható terepen, a török helyőrségekkel megrakott Kladova és Turn Severin városok közvetlen közelében kellett elhaladnia. Feladatát így is sikerrel oldotta meg. Az ellenséges helyőrségek ágyútűzével mitsem törődve, másnap, azaz 18-án ért Csernest városkához, ahonnan a törökök — közelítését megneszelve — még idejében kereket oldottak. Visszatérése közben Kladovából ellenséges csapat tört rá, de azt rövid harc után megfutamította.¹²³

•Az év első felében az Alduna, illetve a Száva mentén lejátszódott hadiesemények közül aránylag a legjelentősebb Szabács várának elfoglalása volt. A vár tulajdonképpen a szlavonországi hadtest működési területébe esett, de mivel ostromát a főserég csapataiból alkotott csoport hajtotta végre, ennél a fejezetnél tárgyaljuk.

B) Szabács ostroma.¹²⁴

Szabács, amely a Száva folyó jobbpartján, abban az időben vízzel gyakran elárasztott, aránylag sík területen feküdt, három részből állott: a tulajdonképeni várost magábfoglaló várból (A.), annak északi sarkában kiszögellő, négytornyos citadellából (B.) és a vártól délnyugatra eső külvárosból (C.). A citadella közelében egy sárkunyhókból álló cigánynegved húzódott meg (D.), amely mellett a Kamiczak patak torkollott a várost és a citadellát körülvevő vizes-árokba. A valamivel magasabban fekvő külvárost minden oldalról nehezen járható mocsaras terület övezte, amely, különösen ha a Kamiczak patak vizét zsilippel felduzzasztották, ezt a városrészt a vártól teliesen elvágta. Ilvenkor a közlekedést egy hosszú fahídon (E.) bonvolították le.

A vár, amely 1717-ben az osztrákok, majd az 1739-i belgrádi béke alapján a törökök kezébe került vissza, a XVIII. század végéféle mindössze 200 házat számlált. Ezek közül csupán kettő épült kőből, a többi fából összetákoltt viskó volt. Szűk és sáros utcáit dorongútnak módjára tették valamiképp is járhatóvá. Ezt a kezdetleges, nyomorúságosnak nevezhető várost bunkózott földdel és mindenféle szemét-

¹²³ Bécsi Kriegsarchiv; U. o.

¹²⁴ 1. sz. térkép. (A térkép meglehetősen elrajzolt és sem az erőd, sem a terep tekintetében nem felel meg a valóságnak. — Ez a hiányosság a régebbi térképeknél általánosnak mondható. — A rajta való eligazodást megkönnyíti *Gyalókey* egyik tanulmányában közölt *Sokolovich*-féle vázlat. Lásd *Hadt. Közl.* 1924. évf. 209. l.)

tel töltött palánk övezte, amelynek három sarkán egy-egy, ugyanolyan módon épült rondella állott. A palánk belső oldalán földből készült lövészpad futott körül, kívülről pedig — a Száva felőli oldalt leszámítva — 5—6 öl széles és 2 öl mély árok övezte, amelybe szükség esetén a Kamiczak feltorlasztott vizét ömlesztették.¹²⁵ A várat abban az időben a Száva mindkét partján kiterjedt erdőség vette körül. Komoly erődnek nem számított. Valamirevaló erőssége természetadta előnyében, azaz nehezen megközelíthető voltában rejlett. Megszálló ereje mindössze 713 főből és 14 ágyúból állott.¹²⁶

Lacy tábornagy az április 2-án és 3-án nagy körületekintéssel végrehajtott szemrevételezés eredményeképp arra a meggyőződésre jutott, hogy a várnak támadásra legalkalmasabb része a déli, illetve délkeleti homlokzata. A császár, aki április 8-án érkezett vissza a temes-bánsági hadtestnél megtett szemleútjáról a főszereghez, Lacynak a tapasztalatairól beszámoló jelentésére elrendelte, hogy az ostromot még áprilisban végre kell hajtani. Az erre a célra kijelölt csoport javarészt magyar csapatokból állott. Részletes összetétele a következő volt:¹²⁷

<i>Ferdinánd főherceg-gyalogezred</i>	2	zászlóaljja
<i>Esterházy Antal-</i>	2	„
<i>Esterházy Miklós-</i>	2	„
<i>Nádasdy-</i>	2	„
<i>Thurn-</i>	2	„
<i>Pálffy-</i>	2	„
<i>Pétevárad határőrök</i>	1	„
<i>Wurmser-huszárezred</i>	6	százada
<i>Toskanai nagyherceg-dragonyosezred</i>	6	százada és 64 darab ostromágvú.

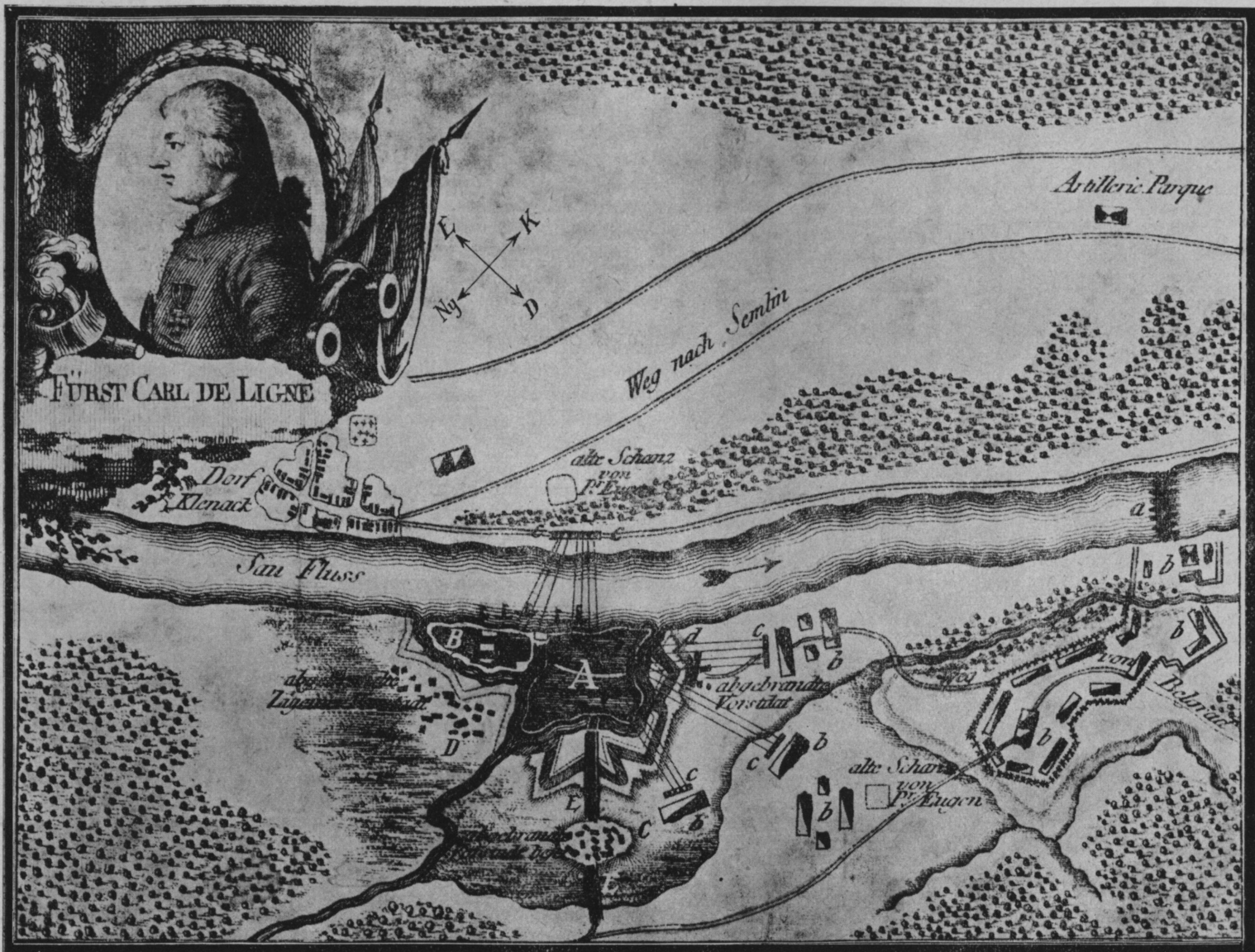
Osszesen: 13 gyalogzászlóalj, 12 lovasszázad és 64 ágvú.

Az ostrom előkészületeként április 19-éről 20-ára virradó éjszaka a Száva balpartján, a várral szemben futóárok épült (c.), amelybe lövegeket telepítettek. 20-án délután 3 órakor, vízi járműveken, az épülő hajóhíd (a.) közelében a csapatok áthajózása is megkezdődött. Estére nagyobb részük már a Száva jobbpartján volt és az éjszakát, négyszögeket

¹²⁵ *Gyalókey*: Šabac vára 1787—1788-ban. (*Hadt. Közl.* 1924. évf. 209. l.)

¹²⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: Hauptarmee; Feldakten—1788-13-ad 16. (Journal von der Belagerung der türkischen Feste Sabac 1788.)

¹²⁷ *Bécsi Kriegsarchiv*: M.—1788-70. Továbbá: Journal von der Belagerung der türkischen Feste Sabac, 1788. (Hauptarmee; Feldakten—1788-13-ad 16.)

1. sz. térkép. Szabács ostroma 1788 április 21—24.
 (A m. kir. Hadilevéltár térképanyagából.)

alkotva, közvetlen a folyóra támaszkodó, spanyoltövissel biztosított táborban töltötte (b.). A törökök az áthajózás alatt egy pár ágyúlovést tettek, de látva azok eredménytelenségét, a cigánynegyedet (D.) felgyújtották, s a citadellába és a várba húzódtak vissza. 21-én kora hajnalban a túlsó parton maradt csapatrészek is átkeltek a folyón, s ugyanakkor a Száva balpartján elhelyezett ostromlövegek löni kezdtek a várra és az annak közelében horgonyzó török hajókra. Aznap délután 4 óráig tartó szakadatlan tüziük az összes hajókat elsüllyesztette, az erőd falait megrongálta s a vár belsejében több házat lángbaborított.¹²⁸ Az áthajózott gyalogság küzdői eközben három oszlopban megkezdtek támadó előnyomulásukat. Az első közvetlen a Száva jobbpartján, a vár délkeleti homlokzatával szemben, a másik kettő az attól délre, illetve délnyugatra eső területen támadott; a tartalék a középső oszlopot lépcsőzve követte (b.).¹²⁹ A küzdő oszlopok térnyerése később, terepakadályok miatt, egyszerre megakadt. A csapatok helyben maradtak, s csupán a Száva partján és a balszárnyon előnyomuló oszlopok hajtottak végre még aznap kisebbjelentőségű vállalkozásokat. Amott a Ferdinánd főherceg-gyalogezred egyik zászlóalja megszállta közvetlen a várfalak közelében pár házból álló külvárost (d.), majd este parancsra felgyújtotta és visszahúzódt,¹³⁰ emitt pedig a balszárnyoszlop az úgynevezett Bajer külvárost (C.) gyújtotta fel. A császár, miután időközben maga is szemügyre vette a várat, elrendelte, hogy a támadást a déli homlokzat ellen kell folytatni, illetőleg végrehajtani. Ebből a célból 22-éről 23-ára virradó éjjelen a támadó oszlopok előtt három ágyúsáncot (c.) építtetett, amelvekbe ugyancsak ostromlövegek kerültek.¹³¹

Április 24-én reggel 5 óra körül valamennyi ostromágyú megszólalt. Kétórai lövöldözés után hatalmas fiüstoszlop tört fel a város belsejéből. Erre — hogy az ellenséget a tűz eloltásában megakadályozzák — a lövegek még hevesebben kezdtek löni a várost. Egy órai szakadatlan munkájuk után az egész vár belseje lángba borult. A tűz csakhamar a palánkra is átcsapott és a törököket a várfalak elhagyására kényszerítette.¹³² II. József ezt észrevéve, rohamra adott parancsot. A rohamot a szávaparti tereprészen álló jobbszárnyoszlop kezdte meg. Az élen péterváradi lövészek és rác önkéntesek haladtak, akiket Sztáray Antal gróf ezredes veze-

¹²⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: M.—1788-70.

¹²⁹ *U. o.*: Journal von der Belagerung der türkischen Feste Sabac. 1788. (Hauptarmee; Feldakten—1788-ad 16.)

¹³⁰ *U. o.*

¹³¹ *Gyalókéy*: I. m. 217. l.

¹³² *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

tése alatt az Esterházy Miklós-gyalogezred egyik zászlóaljja követett, két darab 3-fontos ágyúval. A beszegezett várkapu közelében elhelyezkedett törökök heves puskatűzzel fogadták a támadókat. Sztáray ezredes erre ágyút irányította rájuk, amelyek kartácstüze pillanatok alatt elűzte őket a gátról. Időközben a rác önkéntesek a leégett külvároshól sebtiben összehordott gerendákból rögtönzött pallón át megrohanták és elfoglalták a palánk északkeleti sarkán álló rondellát. A vár belsejébe jutott rohamozók ezután a várkapu torlaszait szétszedték és járhatóvá tették a hidat, amelyen Sztáray zászlóalj ágyúival átmehetett. E zászlóalj egyrésze nyomban megszállta a kapu mindkét oldalán a palánkot, másik része pedig — mivel a tűzön átmenni nem lehetett — a déli és az északi gát mentén követte és szorította vissza a törököket. Eközben a két ágyú a citadellát lőtte.¹³³ A törökök, látva az ellenállás reménytelenségét, abbahagyták a küzdelmet. Nemsokára három előkelő török jött ki a citadellából, hogy annak átadásáról tárgyaljon. II. József a várórség feltétlen meghódolását kívánta, a tisztek azonban megtarthatták oldalgyevereiket. A nőknek és a gyermekeknek szabad elvonulást és Zvornikig kellő fedezetet biztosított. A törökök, nem lévén más választásuk, minden feltételt elfogadtak, s így a citadellát még aznap a császár csapatai szállották meg.¹³⁴ Összesen 703 fő török esett fogságba, akik között 3 aga, 1 kádi, 3 hodzsa és néhány bajaktár volt. Az osztrák sereg 14 ágyút és 14 zászlót zsákmányolt.¹³⁵

Szabács elfoglalása után hosszú szünet állott be az osztrák főszereg tevékenységében. A hadművelleti terv második pontja Belgrád várának kézrekerítése volt, de ez a keményebb diónak ígérkező feladat úgylátszik komolyabb gondokat okozott Józsefnek és tábornokainak. Csak alaposabb előkészületek után mertek a vár ostromához kezdeni. Ezek alatt azonban napról-napra, észrevehetően csökkent a harcikedvük, amely körülményben föltétlen szerepet játszott a császár sötétlátása. Közben rohamosan mult az idő anélkül, hogy komolyabb dolog történt volna. A Belgrád várának ostromához szükséges előkészületek, a Zimony körüli tábor és a Bezsaniya melletti töltés erődítési munkálatai vették igénybe a hadsereg erejét és idejét.¹³⁶ Május közepe táján

¹³³ *Gyalólkay*: I. m. 218. l.

¹³⁴ U. o.

¹³⁵ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

¹³⁶ *Thielen*: Geschichte des Feldzuges 1788 der k. k. Hauptarmee gegen die Türken. (*Österreichische-militärische Zeitschrift*. 1851. évf. II. k. 264—265. l.)

mintha kissé mozgalmasabb lett volna az élet a táborban. A Belgrád ostromához szükséges előkészületek nagyjában megtörténtek és a császár valószínűleg maga is érezte, hogy jó volna valamit tenni, mert különben a nagy zajaival beharangozott vállalkozás nevetségbe fullad. Az egész birodalom erejének mozgósítását mégsem lehet semmittevésével befejezni. Május 12-én megtörténtek az intézkedések a hadseregnek a folyón való átkelésére és Belgrád várának körülzárására.¹³⁷ Ekkor azonban II. József Coburg hercegtől, a galíciai hadtest parancsnokától olyan tartalmú jelentést kapott, hogy az oroszok azt a kevés támogatást is megtagadták tőle, amire a közös hadműveleti terv tárgyalásánál ígéretet tettek. Erre az értesülésre a császár amúgyis sötétben látó lelke újabb aggodalommal telt meg. Az előbb kiadott intézkedéseket visszavonta, aminek következtében a hadsereg tovább is vesztég maradt. Hogy azonban a győzelem reményének legalább valami töredéke megmaradjon, június elején a szomszédos bánáti hadtesthez erősítésül 8 gyalogzászlóaljat és 12 lovasszázadot küldött, s Wartensleben gróf altábornagynak megparancsolta, hogy ekként megnövelt hadtestével próbálkozzék meg valami támadással.¹³⁸

A kisebb csatározások, amelyek a Száva torkolatánál nem szűntek meg, az egyéni bátorságnak több szép példáját szülték, de a helyzeten nem változtattak. Azokban főként huszáraink vitték bőrüket a vásárra. Lacv tábornagy ugyanis uralkodójához hasonlóan, semmi kedvet sem érezvén magában nagyobb szabású vállalkozásokra, ezt a fürge lovas csapatnemet azzal a hálátlan feladattal bízta meg, hogy a belgrádi várból szétporlyázó ellenséges lovascsapatokat az elsáncolt tábor közelébe csalogassa. Szigorúan meghagyta a huszároknak, hogy kitöréseik alkalmával a török lovasokkal semmi körülmények között se bocsátkozzanak harcba, hanem az ellenséggel való találkozás után forduljanak vissza. A törökök ilyen alkalmakkor természetesen gyakran utolérték a huszárokat és kegyetlen vérontást vittek végbe soraik között. Amikor pedig az elsáncolt osztrák tábor ágyúinak hatásos kartács-lőtávolságára értek, egyszerűen megfordultak és elvágtattak.¹³⁹ Még ennél is nagyobb baj volt az, hogy a tikkasztó nyárban, egészséges ivóvíz hiányában, a seregben ragályos betegség ütötte fel a fejét. Ettől az ellenségtől nem volt menekvés. Egymásután szedte áldozatait. A betegség méreteire következtethetünk abból a tényből, hogy július végén a zimonyi táborban a

¹³⁷ *Criste*: *Kriege unter Kaiser Josef II.* 160. l.

¹³⁸ *Thielen*: I. m. III. k. 5. l.

¹³⁹ *Szirmai*: *Historia secreta sui temporis.* 154. §.

betegek és elhalálozottak száma 20.000-re nőtt. A veszteség a főserég harcoss állományának tehát közel 1/5-ére rúgott.¹⁴⁰

A Zimony környéki osztrák derékhad tétlensége anynyira szembeszökő volt, hogy arra a birodalom lakossága is fölfigyelt. Megszólaltak a bécsi stratégák és aki csak egy kicsit is konyított valamit a hadidolgokhoz, szemrehányó szavakkal illette az osztrák hadvezetést, amely szerinte a török ellen védőháborút visel. holott az ellen csak a támadás hozhat sikert. A bécsi hírlapokban is több ilyen tartalmú bíráló cikk jelent meg.¹⁴¹ A császári önkény és a jogtalan harácsolások miatt amúgyis nyugtalan és fölzaklatott magyar közvélemény sem maradt ebben a tekintetben adósa az osztrák hadvezetésnek. Az országban szájról-szájra jártak a csípős és gúnyos megjegyzések, amelyek főleg József császárt és Lacy tábornagyot ostorozták. Ezek között talán a legszemlésebb volt a következő: „Alii dicebant: pulcherrimum in Europa esse Civitatem Belgradum, quia iam ab uno anno penes eam consistentes Imperator et Lacy, illum aspiciunt et mirantur.”¹⁴²

Mindezek azonban nem segítettek az ügyön. A fellegek lassan, de annál biztosabban gyülekeztek a déli égbolton, hogy egyszerre nyakonöntsék a Száva torkolata közelében télenkedő osztrák katonai vezetőket a meglepetés esőcseppjeivel.

C) *A törökök támadása. Események a temes-bánsági hadtestnél.*

Amilyen bizonytalanság uralkodott a császár környezetében. olyan határozottan törtek a törökök céljaik felé. Tervük eleinte az volt, hogy az orosz hadsereg által megszállt Krimi-félszigetet foglalják vissza. Mivel azonban seregeiknek a Havasalföldön és Moldván történő előnvomulását nyugat felől az erdélyi és a galíciai osztrák hadtest veszélyeztette, elhatározták, hogy haderejük nagyobb részével Ausztria, illetve Magyarország ellen fordulnak. Ebből a célból főserégüket, a nagyvezír vezetésé alatt, május havában Szófiában gyülekeztették és egy hadtestet a Kis-Havasalföldre irányítottak. Az előbbi, a támadószellemű hadműveleti terv értelmében azt a feladatot kapta, hogy Orsova közelében a Temesi-bánságba törjön és verje meg a Mehádia környékén álló osztrák hadtestet. Az utóbbinak, vagyis a Kis-Havasalföldön lévő török seregtestnek pedig ugyanakkor a főserég oldalának és hátának biztosítása végett a

¹⁴⁰ *Thielen*: I. m. III. k. 18. l.

¹⁴¹ *Rautenstrauch*: I. m. I. k. 300. l.

¹⁴² *Szirmai*: I. m. 155. §. (kézirat).

Vulkán-hágón keresztül kellett Erdélybe vonulnia. Ettől a két támadó csoporttól független, de egyidőben végrehajtandó feladatot kapott a Bukaresten székelő Mavrojeni oláh vajda és az időközben ugyancsak Szófiába érkezett ruméliai pasa. Az előbbinek seregével Erdélybe, ez utóbbinak pedig közel 30.000 főnyi hadával Zimony mellett kellett Magyarország területére hatolnia.¹⁴³

E hadműveleti terv értelmében a török főserég elővédje augusztus 7-én reggel 5 óratájt jelent meg Ó-Orsovával szemben, a Duna jobbpartján. Az innenső oldalon, a Cserna folyócska völgyét, annak torkolatánál, Papilla tábornoknak 3 gyalogzászlóaljából, 1 Graeven-huszár- és 1 dragonos századból álló csoportja védelmezte. Közvetlen a Duna melletti sáncban, Szentiványi Pál alezredes alatt, a „De Vins” magyar ezred egy zászlóalja 7 löveggel, valamivel hátrább pedig, a Zsupanek községtől délre lévő veszteglőháznál, egy oláh határőr- és egy Reiskv-gyalogzászlóalj¹⁴⁴ állott. A törökök a túlsó parton nemsokára ágyúkat hoztak állásba és löni kezdték a „De Vins” zászlóaljat. A kölcsönös ágyúzás hozzávetőleg 8 óráig tartott. Ekkor a folyó jobbpartján, az Erzsébet-erőd közelében, 13 ellenséggel megrakott sarka ereszkedett a vízre. Szentiványi tüstént feléjük irányíttatta ágyúit. A vízi járművek az élénk ágyútűzben nehezen nyertek tért. Az átkelés irányát sem tudták betartani, miért is a törökök Ó-Orsova helyett valamivel lejjebb, az Allion-hegy lábánál elterülő fás részen szálltak partra. Papilla, látva a komolyra fordult helyzetet, a veszteglőház mellől két román századot a „De Vins” zászlóalj segítségére küldött előre. Időközben Szentiványi is a partraszállt törökök felé fordította zászlóaljának egyrészét. A kis csapat azonban nem tudta megakadályozni az ellenséges csoportok további partraszállását. Új-Orsova szigetéről sűrű rajokban egymásután indultak el a janicsárokkal megrakott csónakok. A törökök szárazföldre érve, nyomban a legközelebbi magaslatra, az Allion-hegyre igyekeztek feljutni. Térnyerésük következtében az osztrákokat a megkerülés veszélye fenyegette, ezért Papilla elrendelte az általános visszavonulást. Szentiványi zászlóaljával megfordult és a Cserna mentén hátrálni kezdett. Alighogy Ó-Orsovát elhagyta, a völgy egyszeriben megélnkült. Hullámszerűen újabb és újabb török csoportok kötöttek ki a Cserna torkolata közelében. Maga Ó-Orsova oláh lakossága is segített a törökök partra-

¹⁴³ Rédvay: Az erdélyi szorosok védelme 1788-ban. (*Hadt. Közl.* 1939. évf. 235. l. Továbbá: *Rautenstrauch*: I. m. I. k. 227. l.)

¹⁴⁴ A cs. és kir. 13. gyalogezred elődcsapatteste volt, amely 1809-ben feloszlott. (*Wrede*: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, Wien, 1898. I. k. 206. l.)

szállításában. A visszahagyott osztrák csónakokat kézrekerítve, többször átevezett a folyón és törökökkel megrakot-tan tért vissza.¹⁴⁵

Az ellenséges csoportok gyors rendezkedés után a visszavonulók üldözéséhez láttak. Az osztrák utóvédet alkotó „De Vins“ zászlóalj Zsupanek községben érték utól. Szentiványi szembefordult velük. Amikor észrevette, hogy azok az egyik hegyoldal felől is támadni akarják, katonáinak egyrészt ellenük küldte, a többivel pedig négyszöget alkotva védekezett. De az ellenség túlereje miatt képtelen volt huzamosabban helytállani, ezért lassan megindult visszafelé. Útközben a falu északi szegélye közelében egy kerítéshez ért, amely mellett ismét megpróbálta lábát megvetni. A törökök száma azonban nőttön-nőtt. Teljesen körülfogták csapatát. Az egyik ellenséges lovas- és gyalogos csoport már hátában, a falun kívül lovagoló huszárokat is megtámadta. Most már Szentiványi is belátta, hogy hasztalan minden erőlködése: a gyorsjárású törököket nem bírja feltartóztatni. Elhatározta, hogy egyhuzamban visszavonul.¹⁴⁶ Csakhogy ez a szívós helytállás következében megoldhatatlan feladat volt. A Zsupanektól északra, Koramnik község felé hirtelen összeszűkülő völgy nyüzsgött a törököktől. Megtámadásuk a zászlóalj teljes megsemmisülését jelentette volna. A találekony magyar törzstiszt erre kisebb csoportokra osztotta csapatát és a nyugatra elterülő hegységen keresztül, ily módon próbált kimenekülni az ellenség gyűrűjéből. A visszavonulás még így is súlyos áldozatokat követelt. Az ellenség szeme elől nem lehetett egykönnyen kereket oldani. A hegység lábánál fedezni kellett azt. A biztos halált jelentő feladatra Medvey hadnagy és Turóczy tizedes jelentkezett 40 főből álló szakaszukkal. A kis osztagot a törökök gyilkos támadásai teljesen megsemmisítették. A hegység sziklás szakadékein át vezető úton a zászlóaljból is csak 70 fő tudott megmenekülni. A többi a veszélyes meredekemen életét vesztette. Maga Szentiványi is lovával együtt egy mély szakadékba zuhant és halálra zúta magát.¹⁴⁷ A magyar tisztek közül, Szentiványin és Medveyn kívül még két főtiszt vesztette életét: Mattvasovszky és Petheő.¹⁴⁸

Papilla tábornok csoportjának megmaradt részével időközben a Koramnik melletti szűk hegyszorosozhoz érkezett. A kedvező terepszakaszt természetesen arra igyekezett fel-

¹⁴⁵ Bécsi Kriegsarchiv: Banatisches Armeekorps. Feldakten—1788-8-7.

¹⁴⁶ U. o.

¹⁴⁷ Fínke: Geschichte des k. u. k. Infanterie Regiments No. 37. Wien, 1896. 276. l.

¹⁴⁸ Magyar Tudományos Akadémia: Zichy-levéltár. „Haditudósítások.“

használni, hogy az ellenségnek, ha rövid időre is, útját állja, ezért az oláh határőr- és a Reisky-zászlóaljat kétoldalt, az útszoros bejárata előtti magaslatok oldalán¹⁴⁹ helyezte el. Az itt bekövetkezett eseményt, amely az eddig aránylag rendszerben történő visszavonulást fejtelten futássá változtatta, az osztrák művek egybehangzóan akként adják elő, hogy az útszoros bejáratánál egy ágyú az első percekben felborult. Ez okozta a bajt. A többi csapatrészek az akadály láttára összetorlódtak, majd vakrémület keletkezett soraik között. Szétriadva meneküléshöz láttak. A példát a tüzérek és a vonat hajtókatonái is követték. Elvagdosták lovaik szerszámaikat és elináltak. Tizenegy ágyú és a vonat javarésze az ellenség kezébe került. Ezzel a leirással szemben adatok vannak arra, hogy a fejtelenséget maga a biztosítást végző Reisky-zászlóalj idézte elő azzal, hogy a magaslaton elfoglalt állását parancs ellenére, időelőtt elhagyta.¹⁵⁰ A nagy riadalom további súlyos bonyodalmakhoz vezetett volna, ha váratlan segítség nem érkezik. Wartensleben gróf altábornagy a Mehádia melletti táborban figyelmes lett az ágyúdörgésre és ezért Vécsey bárót küldte a Graeven-huszárezred megmaradt részével Koramnik felé. A magyar tábornok éppen idejében érkezett. Csapatával nyomban megszállotta a hegyszoros száját és erélyes kézzel rendet teremtett a menekülők között.¹⁵¹

Wartensleben, az események hírére, augusztus 8-án hadteste zömével elhagyta Mehádiát, s a várostól délre mintegy 4 kilométernyire, a Belareka és a Cserna összefolyása közelében elterülő Lazu-Mare magaslaton foglalt védőállást, amelyet műszakilag gondosan megerősített. Egy hozzávetőleg 10.000 főre rúgó török sereg ezt támadta meg augusztus 17-én. Az ellenség lovas- és gyalogos kötelékeinek egymásután három ízben történt támadása délelőtt 10 órától 16 óráig tartott és igen heves volt. A janicsárok 20 zászlót tűztek földre az osztrák csapatok harcvonala előtt. A védőállás azonban olyan előnyös helyen feküdt, hogy az ellenség erőlködése hiábavalónak bizonyult. Minden támadása összeomlott a jól célzott ágyútűzben s a javarészt magyar és német gyalogosokból álló védők acélfalán. Végül is abbahagyta a kilátástalan harcot és 363 halottat visszahagyva, elvonult.¹⁵²

¹⁴⁹ A 75.000-es térképen Drenek (514 $\frac{1}{2}$) és Dobra (294 $\frac{1}{2}$) magaslatok.

¹⁵⁰ „... Als derselbe an die Koramneker anköhe kahlm, sahe er das Reiskische Rgt. die anhöhe in unordnung herab kommen, wo zu gleicher Zeit unsere Cavallerie durch den Schlüssel ankahlm, folglich sich alles stockete und kreuzete...” (*Bécsi Kriegsarchiv*; B. A. Feldakten—1788-8-S. Továbbá: *Magyar Tudományos Akadémia*; U. o.)

¹⁵¹ *Bécsi Kriegsarchiv*; U. o.

¹⁵² U. o.

Erről az elkeseredett küzdelemről írta az egyik résztvevő, Péchy Mihály mérnökkari főhadnagy: „... Augusztus 17-én próbáltak a törökök a mehádiai lágeren keresztül menni, de az otlévő ágyúk őket százanként seprették, mégis ezzel nem gondolván, késeket szájokban, karddal a kezekben az otlévő erős rekeszfalig mentek...”¹⁵³

A törökök az első sikertelen támadás után még több ízben — 24-én, 25-én és 26-án — megpróbálkoztak a szerencsével, de fáradozásukat nem koronázta siker. Megismétlődő támadásaik heveségéből azonban nyilvánvalóvá lett, hogy erejük állandóan nő. Wartensleben megbízható jelentéseket kapott arról, hogy a véle szembenálló török csoport csak elővédje a főserenek, amely a nagyvezír parancsa alatt, augusztus 24-én Zsupanék közelébe érkezett. Ez, valamint az a hír, hogy ellenséges osztagok, oláhok vezetésével, a környék hegyein keresztül igyekeznek a védőállást megkerülni, arra készítette, hogy helyét elhagyja. Augusztus 28-áról 29-ére virradó éjszaka csapataival Teregován át Fényesig húzódtott vissza. A hadtest visszavonulását Vécsey báró tábornok fedezte a Graeven-huszárezred 5 osztályából, 1 dragonyos osztályból, 1 német gyalogzászlóaljából és tüzérségből álló csoportjával. Emberfeletti volt, amit ezek a bajtársaikért önmagukat feláldozó katonák teljesítettek. Az utóvédharcokról beszámoló egykori harcjelentés szerint a törökök többszörösen fölényben lévő serege, a 29-én reggel 8 órától délután 5 óráig terjedő időszakban, hat ízben intézett támadást ellenük.¹⁵⁴ A Graeven-huszárok közül különösen Ottó Rudolf ezredes és Dániel Ferenc kapitány tűnt ki vitézségével.¹⁵⁵ A biztosító csoport vesztesége 189 fő volt. Közöttük Bakonyi János Graeven-huszárszázados, aki hősi halált halt. A törökök vesztesége hozzávetőleg 600 főre rúgott.¹⁵⁶

D) A főserég útja a Temesi-bánságba és visszavonulása.¹⁵¹

Az orsovai ellenséges betörés és a Cserna völgyében lefolyt harcok híre az osztrák főserég Zimony melletti táborában nagy riadalmat okozott. II. József környezetével

¹⁵³ Szádeczky: Az 1788—89-iki török háború történetéhez. (Hadt. Közl. 1889. évf. 516. l.)

¹⁵⁴ Bécsi Kriegsarchiv: Hofkriegsratakten. 1788—59—87.

¹⁵⁵ „Der General Vecsey bemerkt noch insbesondere dass.... wie auch der Oberste Otto von Gräven ihm auf die thätigste und erspriesslichste Art an die Hand gegangen sind.... Eben so hat der Rittmeister Daniel von Gräven, der während des Gefechtes, und bei dem Zuge durch Defileen die Arriergarde machte, mit Muth und Tapferkeit den heftigen Anfällen des Feindes widersetzt.“ (Bécsi Kriegsarchiv: U. o.)

¹⁵⁶ U. o.

¹⁵⁷ 2. sz. térkép.

együtt hirtelen rádöbbsent a veszélyre, amelyet tétlenségével okozott. Az osztrák hadvezetés hosszú várakozásban eler nyedt akaraterejét, a bajra való ébredés után, a cselekvésre való készség váltotta fel. A Zimony melletti táborban a mély álomból valóságra ébredők ösztönös gyorsaságával cselekedtek. A császár erejének egyrészét, Gemmingen altábornagy alatt, Zimony közelében hagyta, a többivel pedig (21 gyalogzászlóalj, 32 lovasszázad és a megfelelő tüzérség) augusztus 12-én fölkerelkedett, hogy a veszélyben forgó bánsági hadtestet megsegítse. Csapataival másnap, 13-án átkelt a Szurduk melletti hajóhídon és Oppován, majd Pancsován át, augusztus 20-án Fehértemplom közelébe jutott. Innen nem a Mehádiához vezető közelebbi útvonalon, a Néra völgyében folytatta menetét, hanem északkelet felé fordulva, Karánsebesnek vett irányt, ahová augusztus 31-én érkezett.¹⁵⁸ Miután előzőleg szemrevételezte az előtte lévő terepet, seregét szeptember 3-án Szlatina környékére vezette. Itt csapatait az Ilova községtől közvetlen délnyugatra elterülő magaslaton¹⁵⁹ olyképen állította fel, hogy azok jobbszárnya a Temes völgyére támaszkodott. Ugyanakkor Wartensleben altábornagy hadtestét Fényesről magához vonta, amely a főszereg előtti egyik magaslaton helyezkedett el. A két seregrész ekként közvetlen összeköttetésbe került egymással.

József ezen a helyen kapta szeptember 3-án azt a hírt, hogy a törökök a Veterani-barlangot elfoglalták. Az ellenség sikeréről szóló jelentés teljesen lesújtotta. Szokása szerint élénk képzelőtehetsége is nyomban működni kezdett. Sorra véve a fenyegető lehetőségeket, azonnal a legrosszabbra gondolt: arra, hogy a törökök a Néra völgyét is kézrekerítve, eláraszthatják a Temesi-bánság termékeny síkságait, ahol korlátlan mozgási szabadságuk birtokában Temesvár felé húzódva, könnyen elvághatják visszavonulási útját. Ezekkel

¹⁵⁸ Nincs szükség valami különösebb képességre annak a felismeréséhez, hogy a főszeregnek a Néra folyócska mentén, az úgynevezett Almás-völgyben történő előnyomulása hadászatiilag összehasonlíthatatlanul több eredményt ígért, mint a Karánsebesnek való elkanyarodás. Nem szólva arról, hogy az előbbi útvonal jóval rövidebb is, az osztrák főszereg, ha augusztus 20-án a Néra mentén folytatja előnyomulását — a Zimonytól Fehértemplomig megtett napi menetteljesítményét alapul véve — augusztus 30-án érkezhett volna Mehádia környékére. Ugyanakkor Wartensleben, hadtestével maga mögött hagyva a Lazu-Maret, már Fényes közelében állott, a török derékhad pedig Mehádia környékére érkezett. A császári főszereg tehát ezt az utat választva, minden valószínűség szerint az ellenség oldalába, esetleg hátába került volna. E hadműveleti mérlegelés tekintetében az osztrák művek véleménye megoszlik. Egyik részük kifogásolja a Karánsebes felé történt elkanyarodást, a másik ellenben — lehetséges, hogy dinasztikus szempontoktól befolyásolva — a Néra völgyének abban az időben járhatatlan voltára hivatkozik.

¹⁵⁹ Részletes térképen a Vrf. Bortun 431. †

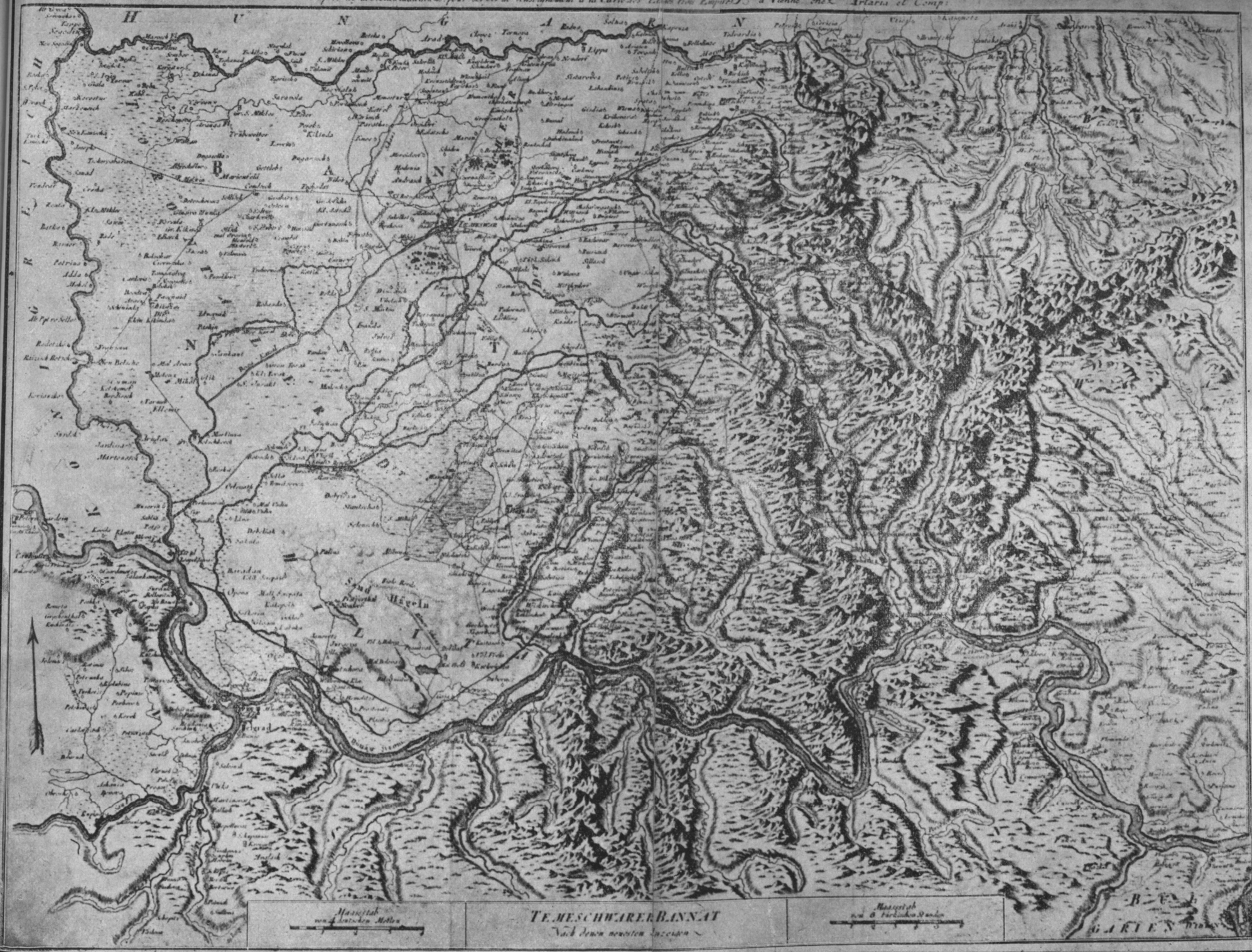
a lehetőségekkel való számvetés annyira befolyásolta borúlátásra különben is hajlamos lelkét, hogy serege helyzetét egyszerűbben reménytelennek látta.¹⁶⁰ Megítélésében az a tény sem befolyásolta, hogy a törökök, akik időközben a tőle délre eső tereprészen, Teregova környékén gyülekeztek, komolyabb támadást nem kezdtek. Csak szeptember 10-én próbálkoztak meg egy erőszakos felderítésszerű vállalkozással. E nap kora reggelén egy nagyobb ellenséges csoport közeledett Armönis felé, ahol Sztáray ezredes parancsnoksága alatt az Esterházy Miklós-gyalogezred egyik zászlóaljja állott. Wartensleben az előírsszerűen kirendelt biztosító csapatnak azt a feladatot adta, hogy ellenséges támadás esetén ne bocsátkozzék harcba, hanem vonuljon vissza. Sztáray az utasításnak megfelelően zászlóaljából négyszöget alakított és a falun keresztül lassan megindult hátrafelé. Ekkor történt, hogy a törökök közeledésének hírére a helység lakosai rémült meneküléssel elhagyták házaikat. Közöttük egy oláh asszony futás közben, ijedtében a karjánülő 2—3 éves fiúgyermeket is elhajtotta magától. Sztáray ezredes ezt észrevéve, leugrott lováról és fölemelve az apróságot, ölébe kapta. . . . . Az emberi nemet szerető leg-érzékenyebb szívtől megilletődött Obester le-ugrik lováról — olvassuk e kor egyik magyar híradójában — és a maga sarkában lévő ellenségének szeme láttára fel-veszi lovára a gyereket és bé ugratt a maga Vezérsége alatt 4-szeg forma népség közé, bal karján a gyereket, a jobb kezében kivont fegyverét fogván mind addig, míg magát a maga Népével barátságos helyre helyezetté . . . .” Az eset teljességéhez tartozik még annak a megemlítése, hogy Sztáray később nem adta vissza a lelketlen anyának gyermekét, hanem maga gondoskodott fölneveléséről.¹⁶¹

A szeptember 10-én előnyomult török csoportot nem sokára a derékhad is követte, amely az Ó-Szadovától közvetlen keletre húzódó magaslaton foglalt állást.¹⁶² Egyébként napokon keresztül semmi különösebb nem történt. Az egymástól alig pár száz lépésnyi távolságra álló két sereg a Temes mentén farkasszemet nézett egymással anélkül, hogy bármelyik megmozdult volna. Lehet, hogy az ellenségnek éppen ez a nyugalma rendítette meg a császár amúgyis megviselt idegét. Szeptember 20-án délután 5 óraker elrendelte a visszavonulást. Intézkedése alapján a Graeven-huszárezred 2 osztálya és 1 oláh határőrosztag maradt hátra. A huszárok feladata az volt, hogy az ellenség felé láncszerűen felállva, egyrészt leplezzék a csapatok elvonulását, másrészt, hogy az

¹⁶⁰ *Bécsi Kriegsarchiv*; M.—1788—68.

¹⁶¹ *Magyar Kurir*; 1788. évf. okt. 4. száma. (Az ezredtörténet nem tesz említést erről az esetről.)

¹⁶² Részletes térképen a 458 - ϕ .

2. sz. térkép. A Temesi-bánság egykorú térképe az sztrák főserg menetvonalával. Artaria kiadás.

árulás megakadályozása végett tartóztassák fel az esetleges szökevényeket. Az oláhoknak az ellenség félrevezetése céljából az elhagyott tábor tüzeit kellett élesztgetniök. Közben lassan alkonyodni kezdett. Este 7 óratájt a török táborban, a takarodó szokásos jeleként, megszóltak az összes ágyúk. Máskor rendszerint azonnal válaszoltak rájuk a császári tüzérség ütegei, most azonban esőndben maradtak. Csak a tábortüzek égtek magasbalobogó fénnel. 9 óra felé az osztrák táborban is elhangzottak a nyugovóratérést jelző ágyúlövések.¹⁶³ A csapatok még mindig fegyverben álltak. Végre úgy 11 óra körül, a tiszta égbolton ragyogó holdvilág fátyalfényénél megindultak. Hőva mellett két oszlopban elhaladva, lassan ereszkedtek le a Temes völgyébe. Itt az úton bevárták az utóvédeket és azokkal együtt folytatták útjukat Karánsebes felé. A menet eleinte minden akadály nélkül, simán folyt. Éjjél körül járhatott az idő. A csapatok már jóval Szlatinán túl haladtak. A láncot alkotó huszárok egyrésze is bevonult, s a szlatinai híd túlsó oldalán már csak egy Graeven-huszárosztály állott, hogy a tábor helyén visszamaradt oláh határőröket bevárja. Ekkor egy jelentéktelennek látszó eset történt, amely azonban következményeiben annál súlyosabbá vált. A szigorú parancs ellenére egy oláh paraszt érkezett pálinkás hordókkal megrakott taligájával a hídhoz. A huszárok megkóstolták az italt, s az első kortyok után kedvet kapva, valamivel többet öntöttek fel belőle a garatra. Időközben megérkeztek az oláh határőrök is, akik ugyancsak részt követeltek maguknak az italozásból. Ebből szóváltás, majd dulakodás keletkezett, amelynek során a huszárok elűzték az oláh gyalogosokat. Azok a közeli erdőbe húzódtak s bosszúból tüzelni kezdtek a huszárokra. A magyar lovasok erre elsütve puskáikat, sarkantyúba kapták lovaikat és elvágattak. Szerencsétlen módon a valamivel hátrább haladó dragonyosok sorai közé ugrattak. Ezek meglepetésükben azt véelve, hogy török lovasokkal van dolguk, össze-vissza tüzelni kezdtek. A vakrémület pillanatok alatt harapódzott el. Csakhamar elérte a Temes völgyében menetelő oszlopokat, amelyek csoportokra töredezve, fejvesztetten menekültek. Hasztalan igyekeztek a tisztek „Halt! Halt!” kiáltásokkal megállítani az áradatot. Az éjszakában elhangzó parancsszavaik csak növelték a zűrzavart, mert azokat a legtöbben a törökök „Allah! Allah!” rohamkiáltásainak vélték és mégjobban megfélemlítve, állandóan egymásra lövöldöztek.¹⁶⁴ A vakrémület az elemek erejével hul-

¹⁶³ *Bécsi Kriegsarchiv*: B. A. Feldakten, 1788—15—5. (Bemerkungen über die Campagne im Jahre 1788 gegen die Türken im Bannat. Geppert százados feljegyzése.)

¹⁶⁴ .... Germani Officiales continuo inclamabant Halt! Halt!

lámzott végig a menetoszlopokon. A tűzérésre és az élen haladó vonatra is ráterjedt. A lovászok elvagdosták a lovak istrángjait és lóra pattanva, vad kiáltások közepette elvágattak. Az út tele volt csapattestüktől elkallódott, ordító, szitkozódó gyalogosokkal és lovasokkal, az árkok mentén pedig szanaszét hevertek az eldobált lószerszámok, üstök, sátorponyvák és egyéb felszerelési tárgyak.

II. József a visszavonulás kezdetén, kocsin ülve, az úton menetelő baloldali oszlopnál tartózkodott. Amikor a vakréműlet kitört, lóra szállt és a rohanó oszlopok között császári voltának hangoztatásával igyekezett a rendet helyreállítani. Erőlködése azonban hiábavalónak bizonyult. A nagy ijedelemben senki sem hallgatott rá. A vadúl hullámzó tömegek őt is magukkal sodorták. A császár az áradat gyöngé játék-szerévé lett. Még környezete tagjaitól is elszakadt. Magárahagyottan két közkatonát kért meg, hogy mellette maradjanak. De hiába ígért fényes jutalmat nekik, azok csak önmagukkal törődtek s cserbenhagyták uralkodójukat.¹⁶⁵ Valamivel szerencsésebb volt az ugyancsak császári környezethez tartozó Ferenc főherceg, akit a Nádasdy-gyalogezred egyik zászlóaljja vett oltalmába. A magyar zászlóalj négyoszlopot formálva védte a főherceget, amely tettéért másnap a császártól jutalmul 150 aranyat kapott.¹⁶⁶

A fejetlen meneküléssé fajult visszavonulás veszteségét több mű túlságosra nagyítva jelöli meg. Van olyan, amely 10.000 főre teszi az eltűnt és elesett osztrák katonák számát. Szirmai is, egykori kéziratban naplójában 3000 főre becsülte a császári sereg veszteségét.¹⁶⁷ A hivatalos feljegyzések nyomán haladó dolgozatok azonban a valóság színvonalára szállították le a túl magas számokat. Ezek szerint a csapatok másnapi reggeli jelentéseiből kitűnt, hogy az éjszaka folyamán összesen 565 fő tűnt el, de később ezek javarésze is visszatért. A lövöldözésben elesett tiszt és legénység számáról szóló kimutatók hiányoznak.¹⁶⁸ Mindez természetesen édeskeveset szépít a megtörtént eseten. A legszomorúbb volt az, amit a környék lakosságára gyakorolt. A sereg menekülésének hírére megindult a vándorlás Karánsebesről és a környékbéli falvakból. Ingó és ingatlan javait visszahagyva, jóformán mindenki esztévesztve menekült. „Az

quod ex adverso alii pro Turcico Allah! Allah! interpretabantur, et continuo e sclopiis emisso igne socios impetebant...” (Szirmai: I. m. 151. §. Továbbá: *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.)

¹⁶⁵ *Meynert*: Geschichte Österreichs, seiner Völker und Länder. VI. k. 183. l.

¹⁶⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: M.—1788—68.

¹⁶⁷ I. m. 151. §.

¹⁶⁸ *Öst. Mil. Zeitschrift*: 1837. évf. II. k. 301. l.

útban nyakra-főbe szaladóknál egyebet nem találtunk — írta az egyik szemtanú — magának Temesvárnak külső városából is egész gazdák elszakadtak, házakat és minden portékáikat pusztulásra hagyván.¹⁶⁹ A lakosság körében is hullámszerűen terjedt tova a rémület. Karánsebesről Lugosra, innen Temesvárra csapott át, sőt még Aradig is elért. „... Oly nagy volt a rémülés, igazi terror pannicus — olvassuk Farádi Vörös Ignác naplójában — hogy az emberek Lugosról is Temesvárra szaladtak, ki szekéren, ki lóháton nyargaltak, és ..... Temesváron a kapunál némely embe-
reket agyon nyomtak ..... Némely asszonyok egész Posonyig futottak.”¹⁷⁰ Növelte a nagy ijedelmet az, hogy az oláh parasztok Lugos és Karánsebes környékén csoportokba verődve, gyilkolni és fosztogatni kezdtek.¹⁷¹ Az egyesével bolyongó katonákat kirabolták, fegyvereiket elvették, sőt vakmerőségükben annyira mentek, hogy Sokcán falu közelében az Esterházy Antal-gyalogezred egyik szakaszával szabályos tűzharcba is bocsátkoztak.¹⁷² A császár később karhatalmat rendelt ki ellenök és a kézrekerülteket rögtönítélő bíróság elé állította. A Lugos környékén fosztogató és rabló oláhok közül október 17-én Dentán 59-et akasztottak fel. Közöttük 2 pópa és 2 asszony is volt.¹⁷³ Hozzávéve mindehhez azt, hogy a törökök egymásután gyűjtötták fel a délvidéki falvakat, megfelelő képet alkothatunk magunknak a nagy pusztulásról.

A törökök természetesen figyelmessé lettek a Szlatina körüli lövöldözésre és észrevéve a császári sereg visszavonulását, követni kezdték azt. Egyik nagyobb lovascsoportjuk másnap, 21-én virradatkor Karánsebes előtt utolérte a félig-meddig rendezett osztrák utóvédet és megtámadta. Kinsky gróf lovassági tábornok csak olymódon tudta megmenteni csapatait, hogy a rendelkezésére álló gyalogságból a várostól délre négyszöget formáltatott. A városon átvonuló katonái között így is fejtelenség keletkezett, amit a törökök arra használtak fel, hogy két oldalról a helység házaiba és kertjeibe szivároghva, tüzelni kezdték az osztrákokra. A válságos helyzetet a Nádasdy-gyalogezred egyik zászlóalja mentette meg, amely véres közelharcban kényszerítette az ellenséget a város elhagyására. Karánsebes a harc közben lángborult és jóformán porig égett. Az elkeseredett küzdelem színhelye másnap megrendítő képet mutatott. Az osztrák

¹⁶⁹ *Magyar Kurir*; 1788. okt. 8-i száma.

¹⁷⁰ *Madzsar*; Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései. Bp. 1927. 65. és 65. l.

¹⁷¹ *Magyar Kurir*; 1788. okt. 10. száma.

¹⁷² *U. o.* 1788. évf. szept. 20.

¹⁷³ *Magyar Tudományos Akadémia*; *U. o.*

lovasok és gyalogosok megcsónkított holttesteit szanaszét hevertek a helység utcáin.¹⁷⁴

II. József szeptember 22-én, Karánsebesről északnyugati irányban továbbvezette seregét. Még aznap Szakulra, 24-én pedig Lugosra ért. A megpróbáltatások sorozatának itt sem akart végeszakadni. A császár a lugosi táborban a Zimony körül visszahagyott sereg helyzetéről kapott aggodalmas híreket. Az a török seregetest, amelynek az ellenséges haditerv értelmében a Száva torkolata közelében kellett Magyarországra törnie, az ottmaradt osztrák erőket a Délvidék kiürítésére kényszerítette és az istenáldott, termékeny földön pusztítva, rabolva kóborolt. Miután a Cserna és a Temes völgyébe hatolt ellenséges fősereg az üldözést Karánsebes után abbahagyta, sőt az egyik október 9-i felderítés megállapítása szerint egészen Mehádiáig húzódott vissza, a császárt egyszeriben a Zimony körüli helyzet kezdte nyugtalanítani. Rövid megfontolás után elhatározta, hogy Wartensleben altábornagy hadtestétől elválik és azt az ellenségtől időközben elhagyott Mehádiára irányítva, ő maga a fő-sereghez tartozó csapataival visszatér a Száva torkolatához. Az erők kettéválasztása csakhamar megtörtént. A fősereg október 12-én elindult Lugosról s Tomasevácon, majd Jabukán át 25-én Oppovára és 27-én Zimony közelébe érkezett.

E) Események a Délvidéken 1788 őszén.

Szeptember második felében, mialatt az osztrák fősereg Lugos mellett táborozott, a törökök Belgrád közelében átkeltek a Dunán s megszállták Új-Palánkát, Kubint és Pancsovát. Gemmingen altábornagy, a Zimony környékén álló császári erők parancsnoka azt megelőzően a veszélyeztetett területen állomásozó csoportokat visszavonta és elrendelte az ott felhalmozott élelmikészletek megsemmisítését. A törökök az intézkedésért azzal bosszúlták meg magukat, hogy az útjukbakerült helységeket sorra kirabolták és felgyújtották.¹⁷⁵ Átmenetileg csak azoknak kegyelmeztek, amelyekben megszálltak. Az alsó Temes, a Béga vidéke, Torontál déli része Pancsovától Oppováig lángtengerben állott. „Nihil relictum seu ex frugibus, seu ex aliis naturalibus!” — írta a borzalmas pusztulás egyik szemtanúja.¹⁷⁶

Az ellenséges hadak a kezükbe került helységekből

¹⁷⁴ U. o.

¹⁷⁵ *Zinkeisen* szerint a török 150 falut égetett porrá. Ez a szám valószínűleg megfelel a valóságnak, mert többen, így *Szentkláray* is ¹⁷⁷ községre teszi a Délmagyarországba betört török sereg pusztítását. (*Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha, 1859. VI. k. 628. l.; *Szentkláray: Száz év Délmagyarország újabb történetéből*, 501 l.)

¹⁷⁶ *Szentkláray: U. o.*

több kisebb-nagyobb vállalkozást hajtottak végre. Ezek közül csak egy párra térünk ki.

Október 17-én éjszaka Pancsováról egy 600 főnyi török lovascsapat kerekedett fel és Tomasevác felé indult azzal a céllal, hogy az ottlévő osztrák hírdverő különítményt meglepje. A sűrű ködben a község alatt átkelt a Temesen és hajnaltájt olyan észrevétlenül esett az osztrák gyalogosok nyakába, hogy azoknak idejük sem volt a védekezésre. A törökök valamennyit — 2 tisztet és mintegy 90 főnyi legénységet — felkoncolták vagy fogságba ejtették és utána kereket igyekeztek oldani. Elinalásuk azonban nem sikerült. A helységtől délkeletre fekvő Uzdin községben ugyanis történetesen egy Wurmser-huszárezrtály állomásozott. Ez figyelmes lett a puskaropogásra. Iórapattant és Nauendorf alezredes vezetésével egy arra alkalmas helyen a törökök útját állotta. A huszárok dühösen csaptak az ellenséges lovasokra. 40-et levágtak közülük, 10-et elfogtak, a fogságba esett osztrák gyalogosokat pedig kiszabadították.¹⁷⁷

József seregével október 22-én útban volt Jabuka felé. Mivel az ellenség még mindig Pancsován tartózkodott, elhatározta, hogy megtámadja. Szokásához híven azonban most is késlekedett. Olyan hosszúra nyújtotta az előkészületeket, hogy mire 24-én reggel seregével a város felé indult, útközben jelentést kapott arról, hogy az lángokban áll, ami egyszersmind a törökök visszavonulásának szokásos jele volt. A császár erre a Wurmser-huszárezred első őrnagyi osztályát küldte előre. A huszárok a szép Pancsova város helyén már csak égő és üres romhalmazt találtak. Pihenés nélkül nyomban a törökök után vetették magukat. A várostól nem messze az ellenséges utóvédet el is érték, s azonnal megtámadták. Több törököt, közöttük magát Mehmis basát is megölték — aki előzőleg Pancsova parancsnoka volt — és számos foglyot ejtettek.¹⁷⁸

A magasrangú török tisztet egy közhuszár terítette le, aki a hadijog alapján tulajdonába került gazdag zsákmány közül a basa pompás lovát ott helyben eladta 1000 forintért.¹⁷⁹

* * *

*

¹⁷⁷ *Thielen*: I. m. IV. k. 155—156. l.

¹⁷⁸ „...welches dann auch den glücklichen Erfolg gehabt hat, dass Pancsova alsogleich besetzt, der Feind eingeholt, viele von demselben nieder gemacht, und Mechmisch Bascha selbst, der zu Pancsova das Kommando hatte, tödtlich verwundet, sterbend auf dem Platze gelassen, sein Pferd sammt reicher Rüstung zum Beweis eingebracht, auch dem Feinde viele Wagen abgenommen, und mehrere Gefangene gemacht worden...” (*Besondere Beylage zur Wr. Zeitung*, No. 88.)

¹⁷⁹ „...worunter eben durch einen Wurmser Husaren ein Bascha zusammengehauet, sein prächtige Equipage Pferd, und gold zur Beute genohmen, das Pferd hat er gleich einem Fürsten um 1000 f. verkauft...” (*Magyar Tudományos Akadémia*: U. o.)

A török erők október 31-ig, egyrészt moldvai seregük vereségének hírére, másrészt az előrehaladott idő miatt, az ország területéről kivonultak. Az osztrák csapatok kijelölt téli szállásaikba tértek, s József császár november 18-án maga is elhagyta Zimonyt és Bécsbe utazott. Testben és lélekben megtörve, súlyos betegen érkezett meg birodalma székhelyére. A Duna és a Száva mentének egészségtelen éghajlata s a tábori élet viszontagságai teljesen aláásták erős szervezetét. Már az egyik Jabukán, augusztus 15-én kelt levelében többek között ezeket írta Kaunitzknak: „... Közel egy hónapja betegeskedem, száraz köhögés kínoz és a munka nehezemre esik. Még a lépésben való lovgálás is kifáraszt, de dolgozni fogok, amíg tagjaim csak vonszolni tudom.”¹⁸⁰ Valóban később csak erős akarata tartotta meg a hadseregnél. Egészségi állapota napról-napra szemlátomást súlyosodott. Ilyen körülmények között megértjük azt a lelki leromlást is, amely benne végigment. A fokozatosan elhatalmasodó sötétlátást, idegeinek lassú megörlődését, amelyek képtelenné tették a váltakozó hadihelyzetek higgadt mérlegelésére s a megfontolt cselekvésekre. Elerőtlenedett; megviselt lelke a sors játékszere lett. Nem az történt, amit ő akart, hanem amit a rajta kívülálló erők parancsoltak. A hadjáratnak mélységből felbukkanó, meglepetésszerű eseményei ugyanúgy húzták, taszították, mint a szlatinai tömegréműletté fajult visszavonulás megriadt emberáradatának sodrása. Mindenütt ott szeretett volna lenni, mindenütt segíteni akart s a végén sehol sem volt a helyén. Nem mert kockáztatni s éppen ezért többszörös árat kellett fizetnie. Csak a védelemre gondolt, alattvalói javainak, életének oltalmazására, s amitől a legjobban félt — a török hordák pusztításától — mintha éppen ezért következett volna be. Régi igazság, hogy emberséges lelkülettel, s különösen beteges testtel és gyöngye idegakkal nem lehet háborúskodni.

Rédvaj István dr.

¹⁸⁰ Brunner: Correspondances intimes de l'empereur Joseph II. avec son ami le comte Cobenzl et son premier ministre, le prince de Kaunitz. Paris, 1871. 140—141. 1.